

ชั่วโมงที่ 16

การจัดการศึกษาที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจการเมือง

ดร.วัชร สีนุประมา

มหาวิทยาลัยพายัพ

นฤมล ธีรวัฒน์*

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การบรรยายในครั้งนี้เป็นเรื่องการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวอยู่แล้ว แต่เราจะขยายความสัมพันธ์ของการศึกษาออกไปยังโลกและสังคมที่กว้างขึ้นโดยเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจการเมือง โดยจะแบ่งหัวข้อการบรรยายออกเป็น 3 ประเด็น คือ

1. ความหมายและความสำคัญของการศึกษา
2. ความสัมพันธ์ของการศึกษากับระบบเศรษฐกิจการเมือง
3. การศึกษาในสังคมสมัยใหม่ที่ตอบสนองของระบบเศรษฐกิจการเมือง

เริ่มต้นเราคงต้องทำความเข้าใจเรื่องของ**ความหมายและความสำคัญของการศึกษา**เสียก่อน การศึกษามีอยู่ 2 ความหมาย ความหมายแรกเป็นความหมายที่ค่อนข้างจะแคบ คือ การศึกษาที่เป็นรูปแบบทางการซึ่งเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีรูปแบบในการจัดองค์กร หลักสูตรและการดำเนินการอย่างเป็นระบบแบบแผน คือการศึกษาในระบบโรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่เรารู้จักกันดี ส่วนการศึกษาในความหมายที่กว้างคือ การถ่ายทอดประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นการเรียนรู้ในการดำรงชีวิตของบุคคลในสังคมไม่ว่าจะเป็นวิชาการอาชีพต่าง ๆ ตลอดจนการสืบทอด แบบแผนทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม

ความหมายที่กว้างของการศึกษานี้เป็นจุดที่เราจะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษา กับระบบเศรษฐกิจ การเมือง โดยพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของการศึกษาซึ่งมี 2 อย่างที่สำคัญคือ หนึ่งเพื่อรักษาระเบียบทางสังคม หมายถึงทำอย่างไรจะให้คนอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขและก้าวหน้า วัตถุประสงค์ที่ 2 คือ เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของบุคคลในสังคม คือแต่ละคนต้องมีความสามารถในการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพของตนเองด้วย

-----
* ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ ภูประเสริฐ ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับจิตวิทยาอุตสาหกรรม

ด้วยวัตถุประสงค์ประการแรกของการศึกษาคือ การรักษาระเบียบทางสังคมที่การศึกษาจะช่วยสร้างขึ้นนั้น จะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบการเมืองการปกครองของแต่ละสังคม ขณะที่วัตถุประสงค์ประการที่สองที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตนั้นจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับระบบเศรษฐกิจ คือ ระบบการผลิตสินค้าและบริการในสังคมรวมทั้งการแจกจ่ายผลผลิต ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้มีได้มีแต่ในสังคมสมัยใหม่เท่านั้น หากมีมานานแล้วตั้งแต่สังคมโบราณทั้งในสังคมตะวันตก สังคมตะวันออก รวมทั้งสังคมไทยด้วย

ความสัมพันธ์ของการศึกษากับระบบเศรษฐกิจการเมือง

การศึกษาในแต่ละสังคมจะมีความสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจการเมืองของสังคมนั้น ๆ ตัวอย่างที่ชัดเจนเรื่องหนึ่งคือพัฒนาการของมหาวิทยาลัยในตะวันตก ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12-13 อันเป็นช่วงระยะเวลาที่คริสตศาสนากำลังรุ่งโรจน์ในยุคกลางอยู่นั้น ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นหลายแห่งเช่นที่ โบโลญา ซาลอร์โม เนเปิลส์ ปาดัว ในอิตาลี ที่ปารีสในฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยเหล่านี้อยู่บนพื้นฐานการจัดการศึกษาของคริสตศาสนา คือ ส่วนใหญ่ได้รับการปรับปรุงมาจากโรงเรียนมหาวิหาร (Episcopal School) อันเป็นสถานศึกษาของพระและฆราวาสที่สนใจ การศึกษาศาสนานั้นจะอยู่ในความดูแลของศาสนจักร โดยมีบุคลากรในคริสตศาสนา เช่น พระ บาทหลวง ที่ใช้อุดมการณ์ทางคริสตศาสนาเป็นหลักในการจัดการศึกษา อย่างเช่น การศึกษาเบื้องต้นเพื่อสอนให้คนเป็นพลเมืองดี ก็จะเน้นเรื่องศรัทธาในพระเจ้า รวมทั้งเรื่องจริยธรรมตามหลักของคริสตศาสนา เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ส่วนการศึกษาในระดับสูงจะเน้นเรื่องเทววิทยา คือ การอภิปรายความคิดทางศาสนาชั้นลึกซึ่งเกี่ยวกับเรื่องของปรัชญา ความเชื่อ และข้อถกเถียงต่าง ๆ ของคริสตศาสนา นอกจากนี้ยังมีการสอนด้านกฎหมาย อักษรศาสตร์ และการแพทย์ วิชาเหล่านี้แม้จะเป็นพื้นฐานของการใช้เหตุผล แต่การเข้าถึงความจริงต่าง ๆ ยังถูกครอบงำโดยความคิดทาง ศาสนจักร มีข้อน่าสังเกตว่าการศึกษาระดับสูงในสมัยโบราณนั้นจะเน้นที่ผู้ชาย ผู้หญิงแทบจะไม่มีบทบาทหรือส่วนในการเกี่ยวข้อง ในตอนปลายยุคกลางมีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นหลายแห่ง โดยมีกำเนิดในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป แต่จะมีสถานที่ที่เกิดชุมชนหรือสถาบันที่เรียกว่ามหาวิทยาลัยอยู่ 2 แห่งด้วยกัน คือ บริเวณทางใต้ของยุโรปที่ประเทศอิตาลี และทางเหนือของยุโรป คือ ฝรั่งเศส

ในช่วงนี้จะยกเฉพาะกรณีมหาวิทยาลัยในฝรั่งเศส ซึ่งมีที่มาจากกรรวมตัวของโรงเรียนมหาวิหาร ของคริสตศาสนา เมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 12, 13 ลักษณะการรวมตัวแบบนี้จะขยายสู่เมืองอื่น ๆ ในฝรั่งเศส และประเทศอื่นๆ ในยุโรป เช่น ที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดของอังกฤษ มหาวิทยาลัยไฮเดลเบิร์กในเยอรมัน

แม้ในระยะแรกการศึกษาในมหาวิทยาลัยจะเน้นเทววิทยา แต่พัฒนาการที่สำคัญในด้านการศึกษาดังแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา คือการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ในด้านต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากขบวนการ

ฟื้นฟูศิลปวิทยาการที่พวกคุณได้เรียนมาแล้ว คือนอกจากการทบทวนอารยธรรมกรีกและโรมันแล้ว ยังมี การรับอิทธิพลอารยธรรมอิสลามจากโลกอาหรับเข้ามา เช่น การใช้เลขอารบิกที่เราใช้กันทุกวันนี้แทนเลข โรมัน อิทธิพลสำคัญของขบวนการฟื้นฟูศิลปวิทยาการคือความสนใจในตัวมนุษย์ ถือว่ามนุษย์เป็น ศูนย์กลางของการกระทำและเป็นผู้สร้างศิลปวิทยาขึ้นมา อันเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญจากอิทธิพลของ คริสตศาสนาในยุคกลาง

ย้อนกลับมาในยุโรป หลังจากยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการแล้วได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางความคิดใน หลาย ๆ เรื่อง โดยเฉพาะยุคภูมิธรรม (The Age of Enlightenment) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่เน้นเรื่องการใช้เหตุผลและเชื่อว่ามนุษย์สามารถกำหนดความก้าวหน้าและทิศทางของตนได้นั้น มีผลให้การศึกษาก้าวห่างจากศาสนา ในยุคนี้การศึกษาถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือเป็นกลไกในการปรับปรุงพัฒนา มนุษยชาติ

ปรัชญาของจอห์น ล็อก (John Locke 1632-1704) ที่เสนอว่า จิตเดิมมนุษย์ว่างเปล่าที่มนุษย์มีความคิดและมีความสามารถนั้นเกิดจากประสบการณ์ มิใช่จากพระเจ้าเป็นเจ้าบ้านดลทั้งหมด ได้มีอิทธิพล ต่อนักการศึกษาที่ว่าจะให้การศึกษามีเนื้อหาอย่างไรจึงจะสามารถสร้างความคิดอ่านและสติปัญญาแก่ มนุษย์ได้ ผู้มีอิทธิพลต่อการศึกษาอีกคนหนึ่งในยุคนี้ คือ รูสโซ (Jean Jacques Rousseau 1712-1778) ซึ่งได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาไว้อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอบรมเลี้ยงดูเด็ก

แนวความคิดทางการเมืองที่ปรากฏในยุคภูมิธรรมหรือยุครุ่งเรืองทางภูมิปัญญา ไม่ว่าจะ เป็นความคิดเกี่ยวกับรัฐชาติ อุดมการณ์ชาตินิยม อุดมการณ์ประชาธิปไตย ล้วนแต่มีบทบาททำให้เกิด เหตุการณ์

สำคัญ ๆ ในประวัติศาสตร์โลก ที่สำคัญคือการปฏิวัติฝรั่งเศส 1789 แนวความคิดและอุดมการณ์เหล่านี้จะ มีความสัมพันธ์กับระบบการศึกษา คือรัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการศึกษาแทนที่ศาสนจักร และบุคลากร ทางด้านการศึกษาก็เป็นคนธรรมดาแทนที่นักบวช

ในฝรั่งเศสจะเห็นได้ว่า นอกจากนโปเลียน (Napoleon Bonaparte ค.ศ.1769-1821) จะปฏิรูประบบ การศึกษาแล้วยังตั้งมหาวิทยาลัยจักรวรรดิ (The Imperial University) ขึ้นเป็นศูนย์กลางอีกด้วย

ส่วนในเรื่องเศรษฐกิจนั้น จะเกี่ยวข้องอย่างเห็นได้ชัดเมื่อเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม สำหรับ การปฏิวัติอุตสาหกรรมนั้นเริ่มที่ประเทศอังกฤษก่อนเมื่อประมาณครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 เนื่องจากความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมฝ่ายและโลหะ การสร้างถนนและคลอง ตลอดจนการประดิษฐ์ เครื่องจักรไอน้ำของเจมส์วัตต์ แต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้ นอกจากอังกฤษและประเทศยุโรปบางประเทศ รวมทั้งอเมริกาแล้วยังไม่ขยายตัวออกไปมากนักจนกระทั่งหลายสิบปีหรือเกือบร้อยปีต่อมา เพราะฉะนั้น การปฏิวัติอุตสาหกรรมที่จะส่งผลต่อสังคมรวมทั้งกระบวนการศึกษา จะมีความเข้มข้นสูงตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 คือประมาณร้อยปีเศษมานี้ การปฏิวัติอุตสาหกรรม

ก่อให้เกิดความต้องการแรงงานเฉพาะด้าน ซึ่งในระยะแรกยังเน้นวิทยาการในเชิงปฏิบัติ แต่ในขณะเดียวกันการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ที่มีการประดิษฐ์คิดค้นต่าง ๆ ทำให้เกิดการค้นคว้าวิจัยในสถาบันการศึกษาชั้นสูงรวมถึงมหาวิทยาลัยด้วย ซึ่งวิทยาการขั้นสูงหรือไฮเทคโนโลยีนี้อาจตอบสนองความต้องการในวงการอุตสาหกรรมที่เติบโตขึ้น

การศึกษาในสังคมสมัยใหม่ที่ตอบสนองระบบเศรษฐกิจการเมือง โดยทั่วไปแล้วการศึกษาในสังคมสมัยใหม่ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ การศึกษามวลชน หรือ (Mass Education) ที่ส่วนใหญ่จัดการโดยรัฐเพื่อปลูกฝังคตินิยมและอุดมการณ์ของรัฐ และการศึกษาที่เน้นความชำนาญเฉพาะด้านหรือ Specialization เพื่อสร้างอาชีพและแรงงาน

สำหรับการศึกษามวลชนนั้น จะมีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของประชาชาติ เมื่อเกิดมีรัฐชาติจึงจำเป็นต้องมีการให้การศึกษเพื่อสร้างประชาชนหรือพลเมืองที่ดีให้กับรัฐชาตินั้น ๆ โดยการศึกษาจะเน้นที่คุณสมบัติหรือเอกลักษณ์ของประชาชนในแต่ละรัฐ ที่สำคัญที่สุดคือเน้นเอกลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรม ตลอดจนการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีที่มีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติของตน การศึกษามวลชนจึงเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์รัฐชาติซึ่งดำเนินและมีพัฒนาการมานับตั้งแต่มีการปฏิวัติฝรั่งเศส 1789

นอกจากอุดมการณ์รัฐชาติแล้ว ในสังคมสมัยใหม่ยังมีอุดมการณ์ที่สำคัญคืออุดมการณ์ประชาธิปไตย เราจะได้ยินคำกล่าวเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่ว่า ต้องมีรัฐบาลเป็นของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน สำหรับรัฐบาลที่จะเป็นไปเพื่อประชาชน หมายถึงจะต้องสนองต่อเจตน์จำนง หรือความต้องการของประชาชน ส่วนที่ว่าโดยประชาชนหมายถึงประชาชนเข้าไปมีบทบาทมีสิทธิมีเสียงในการปกครองการศึกษาจึงมีบทบาทมากในฐานะที่จะต้องช่วยให้ประชาชนรู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดี

สำหรับสังคมโดย

ทั่วไป ในกระบวนการศึกษาจะต้องช่วยปลูกฝังให้ประชาชนเกิดความคิดและจิตสำนึก เพื่อที่ว่าในการแสดงบทบาทร่วมในการปกครองนั้น เขาจะสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยรวมแล้วการศึกษาเพื่อมวลชนนั้นเป็นไปเพื่อสนองต่ออุดมการณ์ประชาธิปไตยที่ประชาชนต้องได้รับความรู้ ความคิด และการพัฒนาตนเองมากพอสมควรที่จะได้มีชีวิตอยู่อย่างปกติสุข สามารถนำรัฐตลอดจนสังคมของตนเองไปสู่ความก้าวหน้า

การศึกษามวลชนจึงต้องตอบสนองทั้งอุดมการณ์ของรัฐชาติและประชาธิปไตย ซึ่งเป็นไปในรัฐสมัยใหม่ส่วนใหญ่ สำหรับการศึกษามวลชนนั้นเป็นการศึกษาภาคบังคับ มีตั้งแต่ระดับประถมศึกษาไปจนถึงมัธยมศึกษา ส่วนจะใช้เวลานานแค่ไหนนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจและการดำเนินการของแต่ละสังคม มีข้อที่น่าสังเกตคือในบางประเทศโดยเฉพาะประเทศทางตะวันตกที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจพอสมควร มีพัฒนาการศึกษาแบบใหม่มานานแล้ว มักจะมีการศึกษาภาคบังคับที่ยาวนาน

ส่วนนโยบายการศึกษามวลชนนี้จะมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละประเทศ กรณีที่เป็นสังคมเผด็จการรัฐบาลจะเข้ามาบีบบทบาทในการกำหนดนโยบายการศึกษาและมักเน้นอุดมการณ์เรื่องชาตินิยมและรัฐชาติเป็นสำคัญ ส่วนสังคมที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายทางการศึกษามากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมตะวันตกบางสังคม จะเป็นสังคมที่เน้นเรื่องของอุดมการณ์ประชาธิปไตยค่อนข้างสูง คือเน้นเรื่องของบทบาท สิทธิ และหน้าที่ของประชาชนในการกำหนดทิศทางของการศึกษา หรือกล่าวอีก อย่างหนึ่งคือการกำหนดทิศทางการศึกษาจะมีสุดโต่งอยู่สองทาง ด้านหนึ่งจากรัฐบาล ส่วนอีกด้านหนึ่งคือประชาชน ในสภาพความเป็นจริงแล้วการกำหนดก็จะมีอยู่ ณ จุดใดจุดหนึ่งระหว่างสองจุดนี้ และนั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับการเมืองการปกครอง

ส่วนการศึกษาระดับที่เน้นความชำนาญเฉพาะด้านที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบเศรษฐกิจนั้น ในที่นี้จะเน้นเฉพาะระบบทุนนิยม เพราะแม้ว่าระบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์จะเคยมีอิทธิพลอย่างมากในหลายปีก่อน แต่ในปัจจุบันหลาย ๆ ประเทศที่ใช้เศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสต์หรือสังคมนิยมได้ประสบปัญหาและจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนทิศทางเศรษฐกิจของตัวเอง

ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น จุดเน้นคือการทำกำไรอย่างสูงสุด ระบบนี้จึงเน้นการพัฒนาประสิทธิภาพของสินค้าและบริการ เพื่อทำกำไรให้ผู้ประกอบการได้มากที่สุด ในหลายด้านอาจจะมีการพัฒนาด้านของเครื่องจักร การบริหาร แต่ที่สำคัญและขาดมิได้คือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพราะมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญในเรื่องของการผลิตและบริการ เนื่องจากสังคมสมัยใหม่เป็นสังคมอุตสาหกรรมและแม้ในประเทศเกษตรกรรมจำนวนมากก็มุ่งพัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรม บรรดานักลงทุนในระบบทุนนิยมจึงเน้นเข้าหาการศึกษาในระดับสูงในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อให้คนเหล่านี้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด เข้ากับคนอื่นที่เป็นบุคลากรขององค์กรที่ประกอบการผลิตได้มากที่สุด การศึกษาแบบนี้จึงเน้นความชำนาญเฉพาะด้าน แล้วแต่ว่าสังคมนั้นต้องการแรงงานหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาใด การศึกษาในระดับนี้จึงตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจโดยตรง

การจัดการศึกษาในระดับสูงนี้มีอยู่ 2 ประเภท ประเภทแรกคือสายอาชีพศึกษา ซึ่งจะเน้นเรื่องของการปฏิบัติมากกว่าภาคทฤษฎี คือมุ่งฝึกหัดอบรมคนออกไปเป็นผู้ปฏิบัติในขบวนการผลิต ในขณะที่อีกประเภทหนึ่งคือสายอุดมศึกษา หมายถึงมหาวิทยาลัย วิทยาลัย สถาบันต่าง ๆ จะเน้นภาคทฤษฎีมากกว่าการปฏิบัติ เมื่อพิจารณาโดยสัดส่วน แต่ทั้งสองพวกก็ตอบสนองต่อการเน้นความชำนาญเฉพาะด้านด้วยกัน

ในระยะหลังเมื่อความต้องการวิชาการขั้นสูง หรือไฮเทคเทคโนโลยีเพิ่มขึ้นทุกที ผู้ลงทุนหรือนักลงทุนในระบบทุนนิยมก็หันมาสู่มหาวิทยาลัยมากขึ้น เนื่องจากต้องการให้มหาวิทยาลัยผลิตผู้มีความชำนาญเฉพาะด้านออกมาตอบสนองต่อการขยายตัวและพัฒนาระบบอุตสาหกรรม ดังนั้นสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยจะมีอยู่สองลักษณะ ลักษณะหนึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อการ

สอนโดยตรง หรือที่เรียกว่าเป็น Teaching University กับมหาวิทยาลัยเพื่อการวิจัย เป็น Research University แต่ไม่ได้แยกกันเด็ดขาด คือทำทั้งการผลิตบัณฑิต และทำวิจัยให้วิชาการก้าวหน้ามากขึ้น เพื่อนำความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ในการเรียนการสอน แล้วแต่ว่ามหาวิทยาลัยไหนจะเน้นลักษณะไหนมากกว่ากัน แต่โดยส่วนรวมแล้วไม่ว่าสถาบันนั้นจะเน้นเรื่องการสอนหรือการวิจัยก็ตาม จะตอบสนองต่อความต้องการของโลกธุรกิจหรือระบบทุนนิยมเป็นสำคัญ การศึกษาถึงระดับสูงขึ้นไปก็จะต้องเน้นความชำนาญเฉพาะด้านมากขึ้นทุกที

อันที่จริงในการเตรียมคนเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมนั้น มิได้เป็นเฉพาะการเตรียมความพร้อมในด้านทักษะการทำงานเท่านั้น แต่ยังเป็นการเตรียมทางด้านลักษณะนิสัยในการทำงานด้วย คือได้มีนักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตว่า ตั้งแต่ระดับการศึกษามวลชนซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับนั้น แม้จะมีหลักสูตรที่เรียนหลายวิชา แต่ก็มีเนื้อหาของอุตสาหกรรมแฝงเร้นอยู่ด้วยถึง 3 นัย หนึ่งคือ ความตรงต่อเวลา สองคือ ความเชื่อฟัง และสามคือ ทำงานซ้ำ ๆ ซาก ๆ ซึ่งโรงงานอุตสาหกรรมต้องการคนที่มาทำงานตรงเวลา พร้อมจะทำงานภายใต้เครื่องจักรและคำสั่งผู้บริหารโรงงาน รวมทั้งทำงานซ้ำ ๆ ซาก ๆ อย่างเอาเป็นเอาตาย

อย่างไรก็ตามแม้มนุษย์ส่วนใหญ่จะใช้ชีวิตที่เติบโตมาในครอบครัวขนาดเล็ก เข้าเรียนในโรงเรียนที่เหมือนโรงงาน ใช้ชีวิตที่ถูกกำหนดโดยนาฬิกา เมื่อจบแล้วก็เข้าทำงานในองค์กรขนาดใหญ่ของรัฐหรือเอกชนแต่การทำงานในลักษณะซ้ำซากที่เกิดจากการแบ่งงานกันทำก็ได้สร้างความเบื่อหน่ายให้กับผู้ทำ จึงเริ่มมีการคำนึงถึงพฤติกรรมการทำงานของมนุษย์ด้วย เมื่อประมาณ ค.ศ.1901 ในสหรัฐอเมริกาได้มีศาสตร์ที่เรียกว่า "จิตวิทยาอุตสาหกรรมและองค์การ" (Industrial and Organizational Psychology) เกิดขึ้น และที่อังกฤษได้เกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกัน

จิตวิทยาอุตสาหกรรมและองค์การเป็นศาสตร์ที่มุ่งศึกษาพฤติกรรมการทำงานของมนุษย์และประยุกต์ใช้ข้อเท็จจริงและหลักการทางจิตวิทยาเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของมนุษย์ภายในองค์กร ซึ่งต่อมาได้มีการศึกษาวิชาในทั้งในระดับปริญญาตรีถึงเอก โดยในประเทศที่พัฒนาอุตสาหกรรมแล้วทั้งหลายจะให้ความสำคัญกับศาสตร์แขนงนี้ สำหรับประเทศที่กำลังพัฒนาไปสู่ความเป็นประเทศที่เพิ่งเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมหรือ NIC (Newly Industrialized Country) อย่างเช่นประเทศไทยก็ได้มีผู้สนใจศึกษาในด้านนี้กันมากขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายให้บุคลากรที่จบไปจากสาขานี้สามารถเสริมประสิทธิภาพของการผลิตและสนองความต้องการของบุคคลผู้เป็นทรัพยากรสำคัญที่จะช่วยผลักดันเป้าหมายขององค์การให้บรรลุผล

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาดังแต่โลกตะวันตกเป็นต้นมา แม้กระทั่งในสังคมไทยเอง การศึกษาในโลกสมัยใหม่จะมีส่วนตอบสนองที่สำคัญยิ่งต่อทั้งระบบการเมือง คือรัฐชาติ อุดมการณ์ประชาธิปไตย ในทางการเมือง และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมดังกล่าวมาแล้ว

สำหรับในปัจจุบันที่ได้เรียนรู้ถึงผลของการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองของระบบเศรษฐกิจการเมือง รวมทั้งการอยู่ในยุคของสังคมข่าวสารที่เกิดการขยายตัวของการเรียนรู้ในระดับสังคมได้ทำให้เกิดแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลงอย่างน้อยในสองลักษณะ

ลักษณะแรกยังคงมุ่งให้การจัดการศึกษาตอบสนองของระบบเศรษฐกิจการเมืองต่อไป โดยพยายามฝึกให้ผู้เรียนมีทักษะเพิ่มขึ้นให้ทันกับความก้าวหน้าของระบบอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งในด้านของภาษาศาสตร์ และอุปกรณ์เกี่ยวกับการศึกษาคือเครื่องคอมพิวเตอร์ ซึ่งมีความพยายามให้ผู้เรียนเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนรู้และเชื่อมโยงเครือข่ายความรู้ได้มากขึ้น

ส่วนลักษณะที่สองนั้น นักปรัชญาการศึกษาหลายท่านรวมทั้งนักคิดสำคัญ ๆ ทั้งโลกตะวันตก ตะวันออกกำลังมองว่าการศึกษาคงจะมีเป้าหมายให้คนสามารถบรรลุได้ถึงเสรีภาพ และมีสติปัญญาที่จะเลือกสร้างสรรค์สังคมได้ ซึ่งการศึกษาในแนวมนุษยศาสตร์และจริยธรรมเท่านั้นที่จะช่วยให้มนุษย์บรรลุวัตถุประสงค์นั้นได้ แต่การศึกษาสมัยใหม่ก็ให้ความสำคัญต่อสิ่งนี้น้อยเกินไป คงมุ่งสนองต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองเท่านั้น แนวคิดนี้จึงต้องการให้การศึกษากลายเป็นอิสระจากการครอบงำทางการเมืองและเศรษฐกิจของรัฐและวงการธุรกิจอุตสาหกรรม

ความพยายามที่จะหลุดออกจากการศึกษาที่เป็นทางการของรัฐนั้นก่อให้เกิดความหลากหลายของแนวคิดในการจัดการศึกษา และด้วยเหตุผลที่ต่างกันไป ที่เป็นรูปธรรมที่เห็นชัดคือ

หนึ่ง มีบางครอบครัวหรือชุมชนที่จัดการศึกษาเอง เช่น ในญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา รวมทั้งในประเทศไทยด้วย เช่น ที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็กที่กาญจนบุรี ซึ่งการศึกษาในลักษณะนี้จะเชื่อมโยงกับภาคพลเมืองที่จะมีบทบาทสูงขึ้น

สอง การเติบโตของภาคพลเมืองยังทำให้เกิดการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความเป็นพื้นถิ่น และภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่สะท้อนออกมาในรูปของการดำเนินชีวิต ตัวอย่างการศึกษาในแนวนี้มีหลากหลายเช่น มหาวิทยาลัยเซนต์หลุยส์ ศานตินิเกตัน รวมทั้งเครือข่ายการเรียนรู้ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ของชาวเขาเผ่าม้ง เป็นต้น

และสาม เทคโนโลยีสารสนเทศส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งข้อมูลความรู้ที่มีอยู่ทั่วโลก โดยใช้ภาษาอังกฤษเป็นสื่อหลัก ทำให้เกิดความคิดและแนวคิดที่หลากหลายและไม่หยุดนิ่ง

ถึงแม้รัฐพยายามที่จะควบคุมทิศทางของพัฒนาการทางการศึกษาแนวอื่น ๆ เหล่านี้ รูปแบบของการเรียนรู้คงต้องเปลี่ยนแปลงไป และต้องตอบสนองความต้องการของชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ และปัจเจกบุคคลมากยิ่งขึ้น